

Harran Ulu Caminin Kalıntısı

Kısa Yazılar

Harranlı Çocukların Mahzun Bakışları Altında Yapılan Bir Sempozyum

---

I. Uluslar arası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu 28-30 Nisan 2006 Şanlıurfa

---

Doğu – batı ve güney – kuzey arasında bir kavşak noktası üzerinde bulunan Harran, şimdiki harabe görüntüsünün aksine bir zamanların en güzide şehirlerinden birisiydi. İlk olarak ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmeyen Harran'ın bilinen tarihi yaklaşık olarak MÖ ikibinlere kadar gidiyor. Harran'ın hemen yanı başında MÖ 4. yüzyılda bir garnizon şehri olarak kurulan Urfa ise önce Harran'a siyasal ve kültürel anlamda rakip olmuş daha sonra

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi
yıl 3 sayı 1-2 Aralık 2005 - Haziran 2006

da MS üçüncü yüzyıldan itibaren Harran'ın önüne geçmiştir. Bu rekabet, Moğolların Harran'ı yerle bir ettiği ve orada yaşayanları Mardin ve diğer illere sürdüğü 13. yüzyılda son bulmuştur. O tarihten sonra bir daha Harran eski ihtişamına hiç kavuşamamıştır. Bugün de küçük bir yerleşim yeri olarak varlığını devam ettirmektedir.

Harran Anadolu'daki en eski paganist kültüre, Ay Tanrısı Sin kültüne, ev sahipliği yapmanın yanı sıra Ortaçağda içinde barındırdığı felsefe okullarıyla özellikle Yunan felsefesinin doğuya taşınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. İslam dünyasında yetişen Müslüman ya da diğer dinlere mensup pek çok bilim adamı bir şekilde Harran'la ilişki içerisinde olmuştur.

Tarihin tozlu sayfaları arasında kalan Harran'a dair olan bilgilerin ve bugün güneyden esen çöl rüzgarlarının getirdiği kumlar altında kalan Harran kalıntılarının –gerek Sin kültüyle ilgili olan mabetler ve gerekse Müslümanlarla ilgili olan Harran kalesi ve Ulu Cami- açığa çıkarılması açısından son derece önemli bir sempozyum icra edilmiştir. Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Ali Bakkal hocanın başkanlığında gerçekleştirilen bu sempozyum dikkatlerin –en azından bilim dünyasında- bir kez daha Harran üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır. 28-30 Nisan'da El-Ruha otelde ve Harran'da yapılan bu bilimsel toplantı her ne kadar halktan yeterince ilgi görmese de özellikle sempozyumda sunulan bildiriler basıldıktan sonra bilim çevrelerinde daha fazla ilgiye mazhar olacaktır.

Üç gün süren sempozyum boyunca Harranilerin dinsel yapılarından teolojik anlayışlarına, felsefi düşüncelerinden İslam dünyasına etkilerine, yetiştirdiği bilim adamlarından etkilediği bilim adamlarına kadar pek çok konu yetmiş aşkın bilim adamı tarafından tartışıldı. Harranîlere ait olan Sin kültürünün Anadolu'da kurulan devletleri etkilediği bilinmektedir. Bu bağlamda Sin kültürünün Selçuklu mimari eserlerindeki kalıntılarını inceleyen Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ın "Harran Sin ve Şamas İnançlarının Anadolu Selçuklu Eserlerindeki İzleri" konulu tebliği son derece dikkat çekici

bir tebliğdi. Bayat, slaytlarla da zenginleştirdiği sunumunda Anadolu'daki Selçuklu camileri ve şifahanelerinde bulunan Sin resimlerinin yanı sıra Selçuklu parası üzerinde kelime-i tevhidle birlikte kullanılan Ay tanrısı Sin'in resimlerini gösterdi.

Dikkat çekici olan bir diğer tebliğde Şinasi Gündüz'ün "Manden/Sâbiû Geleneğinde Harran" başlıklı tebliğidir. Bilindiği üzere Harran Hz. Ömer döneminde (MS 639) İslam egemenliği altına girmişse de Harranlı paganistler varlıklarını ve inançlarını devam ettirme imkanı bulmuşlardır. Ancak İbn Nedim'in aktardığına göre MS 830'da Halife Me'mun bir sefer sırasında uğradığı Harran'daki paganistlerin durumundan rahatsız olarak onlara Müslüman olmaları ya da zimmî statüsüne tabi olmalarını sağlayacak bir alternatif bulmalarını ister. Hıristiyan Urfa ile siyasal ve dinsel anlamda rakip olan Harran'ın Hıristiyanlığı isim olarak bile seçmesi uzak bir ihtimaldi. Yahudilikte onlar açısından bir o kadar uzak bir seçenek olarak dururken onlar Güney Mezopotamya'da yaşayan Sâbiülerin ismini almayı kendileri açısından uygun görürler. İnançlarından gene vazgeçmezler, paganist olarak kalmaya devam ederler ancak bu tarihten itibaren isimleri Harran Sâbiileri olarak değişir. İlk bakışta dinsel bir baskı gibi görülen bu durum aslında dinsel baskının ötesinde Harranîlerin varlıklarının meşru bir zemine oturtulmasını ifade eder. Devlet içerisinde meşru bir unsur olarak görülmeye başlanan Harranîler en üst kademelere kadar yükselirler. İşin siyasal vechesi böyleyken bir de diğer boyutu var. Harranîler yıldız ve gezegen kültürünün Mezopotamya'daki en önemli müntesibi ve paganist iken gerçek Sâbiüler Gnostik geleneğin en önemli temsilcileridir. Dolayısıyla iki dinsel akım arasında benzerlikten çok farklılıklar söz konusudur. Bu durum ilk başlarda farklı görülmekte iken son zamanlarda Şinasi hocanın da dikkat çektiği gibi Sâbiüler onları kendi gelenekleri içinde görme eğilimi sergilemekte veya en azından onlara sahip çıkmaktadırlar. Gündüz'e göre bunun en büyük nedeni Harran'ın kültürel zenginliğine sahip çıkma arzusudur. Bir anlamda artık sahipsiz kalan bu mirasa artık bir şekilde ortak olma çabası içinde olan günümüz Sâbiülerinin internet sitelerinde Harran Sâbiileri adı altında yer

verdiklerini ve onlara sahip çıktıklarını görüyoruz. Kuşkusuz birbirinden değerli onca tebliğden burada söz etmek oldukça güç olacaktır. Daha çok ilgili okurlarımızın sempozyumun basılı nüshasını elde etmelerini öneririz.

Sempozyumun belki de en önemli yeri Harran'a yapılan geziydi. Aslında Harran gezisi, organizatörler tarafından Harran'da gerçekleştirilecek olan bir çadır oturumuyla birlikte düşünülmüş. Lakin ortamın konuşma yapma açısından çok elverişli olmaması ve görülecek yerlerin çokluğu, zamanın da darlığı nedeniyle oturdaki tebliğler bir sonraki gün sunulmak üzere bu oturum iptal edildi. Gezi sırasında pek çok kişi oturumun iptal edilmesinin yerinde bir karar olduğunu düşündü. Zira gezilen yerler yani Harranîlerin yaşadıkları yerler ve ibadethanelerinin bulunduğu Soğmatar Harabesi'ndeki tapınak tepesini görmek bu konuda araştırma yapan bilim adamlarına ayrı bir haz verdi. Ancak bir kişi vardı ki o gördüğümüz kadarıyla herkesten daha fazla Soğmatar'da olmaktan haz duyuyordu: Prof. Dr. John Healey. Dünyaca meşhur birkaç Harran araştırmacılarından birisi olan John Healey, tapınak tepesinin üzerinde yeni doğmakta olan ve ince bir kıl şeklindeki hilali göstererek "işte Sin orada" demişti, gözlerinin içi parlayarak. Gerçekten o akşam hilal ya da Harranîlerin Ay tanrısı Sin adeta sempozyuma katılanları selamlıyordu. Açık gökyüzünde hilal, tapınak tepesi üzerinden gerçekten de farklı bir şekilde gözüküyordu. Kimbilir belki de Harranîleri etkileyen onunbu görüntüsüdür.

Soğmatar Tapınak tepesi, kuzey Mezopotamya'da bölgenin genel yapısının aksine olarak kayalık bir bölge. Çok dik olmayan bu kayalık tepenin üst kısmında bir kısmı deforme olmuş kitabeler ve Sin'le Şamas'ın tepenin yüzeyine kabartma olarak yapılmış suretleri yer almakta. Soğmatar'daki bir diğer önemli yer ise Tapınak tepesinin karşısında yer alan Pognon Mağarasıdır. 1906'da bölgeyi ziyaret eden Fransız diplomat H. Pognon tarafından keşfedilen mağara o tarihten itibaren Pognon mağarası olarak anılmış ve pek çok araştırmacının dikkatlerini çekmiştir. 1950'li yıllarda J.

B. Segal tarafından da üzerinde incelemeler yapılan Pognon mağarası içerisinde Harran tanrılar panteonunda yer alan tanrıların rölyeflerinin yanı sıra değişik sembol ve işaretlerde yer almakta. Keşfinin üzerinden bir asır geçmiş olmasına rağmen bölgenin her türlü korumadan uzak olması şaşırtıcıdır. Zira mağaranın hemen üstündeki tepelikle yer alan Venüs, Mars ve diğer gezegen tanrılara atfedilerek yapılan tapınakların bir kısmı bölgede yaşayan insanlarca hayvan barındırmakta ya da saman vb tahılların depolandığı yer olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu hem yörede araştırma yapan insanların araştırmalarını güçleştirdiği gibi aynı zamanda tarihsel ve arkeolojik araştırmalar için son derece önemli olan bölgedeki kalıntıların tahribini kolaylaştırmaktadır. Yine Soğmatar'da Musa kuyusu olarak adlandırılan ve Hz. Musa tarafından asasıyla açıldığı iddia edilen bir su kuyusu yer almaktadır. Ancak bu kuyuda şu an bir köylünün özel arazisi içerisinde yer almaktadır.

Harran yakınlarındaki bir diğer önemli bölge de Şuayb Şehri olarak adlandırılan eski bir şehir kalıntısıdır. Birçoğu toprak altında kalmış olan geniş bir alanda kurulu olan şehirden bugün geriye yıkık binaların taşlarından ve ayakta kalmayı başaran birkaç sütundan başka bir şey kalmamış. Oysa bu şehirde araştırmacılarını özellikle arkeologları beklemektedir. Zira daha çok kayaların içine oyularak yapılan evlerden oluşan buradaki şehrin bir açık müzeye dönüştürülmesi modern dünyada yaşayan insanlara geçmişin insanların hangi şartlarda yaşadıkları hakkında bilgi verecektir. Büyük oranda Hasankeyf mağara evlerini andıran bu evlerin oyulduğu kayaların yumuşak yapısı da bilinçsiz kişilerin yapacağı tahribatı kolaylaştırarak bir tarihsel mirasın daha yok olmasına neden olmaktadır.

Son olarak Harran'ın en önemli anıtlarından birisi olan Harran Ulu Camisini anmalıyız. Müslümanların Anadolu topraklarında inşa ettikleri ilk cami olan Ulu Cami'den bugün geriye sadece bir kemer, minaresinin bir kısmı ve bir duvarının küçük bir kısmı. Oldukça düzgün gözüken alt zemin döşemesi üzerinde ise caminin yıkılan duvarların ve sütunların taşları adeta kendisini yeniden

inşa edecek/restore edecekleri beklercesine orada durmaktalar. Tabi taşların tamamının orada olduğunu söylemek zor, anlatılanlara göre özellikle üzerinde kitabe ya da sembollerin yer aldığı taşlar ya gelen turistlerce ya da tarihi eser kaçakçıları tarafından yurt dışına çıkarılmış. Geri kalan taşlarında bir yerlere gitmesine engel olunarak caminin en azından gezilebilecek oranda ayağa kaldırılması en büyük temennimizdir.

Ve Harranlı mahzun bakışlı çocuklar. Gezi boyunca sürekli etrafımızda olan ve “abi, Türkçe, Arapça ya da İngilizce buraların öyküsünü anlatayım mı?” diye soran çocuklar. Bölge üzerinde yapılacak düzenlemeler bu çocukları da yöreyi ziyaret eden ziyaretçileri rahatsız etmeyecek ve kendi sevimliliklerine uygun bir yere yerleştirebilir. Örneğin, yöreyle ilgili el sanatları, kartpostallar, tanıtım kitapları vb lerinin satıldığı küçük stantlar oluşturulabilir ve buralarda daha çok bu çocuklara öncelik verilebilir.

Tarihin garip bir cilvesi olsa gerektir ki Harran’ın mirasını yad etmeye dönük bir sempozyum Urfa’da düzenleniyor. Oysa Harranlılar en büyük rakipleri olan Urfa’nın yerle bir olacağını umut etmişler ve eskatolojik mitlerinde bunu detaylı olarak anlatmışlardır. Onlara göre Urfa, güneyden gelen büyük kral tarafından yerle bir edilecek ve Urfa’nın taşlarıyla da Harran yeniden inşa edilecektir. Ne yazık ki güneyden gelen krallar Urfa’ya felaket getirmese de Doğu’dan gelen Moğol kralı Harran’ı yerle bir eder. Urfa belki de bir vefa göstergesi olarak bu kadim dostunu kendi taşlarıyla yeniden ayağa kaldırmak için uğraşiyor. Kimbilir belki zamanla Harran ovasını sulayan Fırat’ın suları getirdiği bereketle birlikte Harran’ın tekrar kültürel olarak da canlanmasını sağlar.

Cengiz BATUK

(Dr., Rize Ü. İlahiyat Fak.)

